

Abbasqulu ağa Bakıxanov

Tarixi öyrənmək, xüsusən, o xalq üçün vacibdir ki, onun keçdiyi həyat yolu həmin tarixdə əks olunsun. Tarix həmin xalqı doğma torpağının keyfiyyətləri, orada yaşayan tayfaların xarakterləri ilə tanış edir, xalqların bütün qarşılıqlı münasibətlərindən nəticə çıxararaq, zərər və xeyiri göstərir.

"Gülüstani-İrəm"dən.

Böyük mütəfəkkir Abbasqulu ağa Bakıxanovun 220 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Prezident İlham Əliyevin 2014-cü ildə imzaladığı Sərəncamda deyilir: "Ensiklopedik biliyə və əhatəli dünyagörüşünə malik şəxsiyyət kimi Abbasqulu ağa Bakıxanov elmin, mədəniyyətin ən müxtəlif sahələrinə aid zəngin bir irs yaratmışdır. Xalqın həyatında əsaslı dəyişikliklərə yol açmış maarifçilik ideyalarının bərqərar olmasında onun mühüm xidmətləri vardır. Azərbaycanın tarixi keçmişinin müasir dünya elmi səviyyəsində yeni, sistemli tədqiqi mərhələsi Bakıxanovun adı ilə sıx bağlıdır".

Abbasqulu ağa Bakıxanov 1794-cü il iyun ayının 21-də Bakının Əmircan (Əmirhacıyan, köhnə adı Xilə) kəndində varlı ailədə anadan olmuşdur. Onun atası II Mirzə Məhəmməd xan Bakı xanları nəslindən, anası Sofiya xanım isə müsəlmanlığı qəbul etmiş gürcü qızı idi. Xan oğlu olsa da, Abbasqulu ağa həyatının ilk illərindən zamanının ağırlığını hiss etmiş, daxili çekişmələrin acısını dadmışdır. Onun həyat yolu Şərq dünyasının feodal ənənələri əsasında yetişdirilmiş azərbaycanlı gəncin, böyüdüyü mühitə "müxalif" dünyagörüşünə malik kamil bir ziyalıya çevrilməsini nümayiş etdirir. Bakıxanov səkkiz yaşına qədər Bakıda yaşamış, uşaqlığının ilk dövrünü Abşeronun Əmircan, Maştağa, Balaxanı kəndlərində keçirmişdir. 1802-ci ildə atası xanlığ taxtı uğrunda vuruşmalarda öz əmisi oğlu Hüseynqulu xana məğlub olduğuna görə məcburiyyət qarşısında qalaraq Qubaya, vaxtilə dayısı Fətəli xanın ona başısladığı Əmsar kəndinə köçməli olmuşdur. İrənin mədəni ənənələrini qoruyan bir ailədə tərbiyə alan Abbasqulu ağa hələ Bakıda olarkən, ardı-arası kəsilməyən müharibələr üzündən yalnız fars dilini müəyyən səviyyədə öyrənə bilmişdi. Abbasqulu ağa 1819-cu ilədək Qubada, Əmsar kəndində yaşamış, yarımçıq qalan təhsilini davam etdirmişdir. Burada o, ərəb və fars dillərini təkmilləşdirmiş, bu dillərdə yazılmış xeyli ədəbiyyat oxumuşdur. Şərq dilləri ilə yanaşı, ədəbiyyat, ilahiyət və fəlsəfəni mükəmməl öyrənməyə səy göstərmişdir. Bu barədə tərcümeyi-halında Abbasqulu ağa yazırdı: "Siyasi iğtişaşlar qurtardıqda, ailəmiz isə Qubaya köçdükdə mən 10 il müddətində ərəb dilini və müxtəlif elmləri öyrənməklə məşğul oldum. Vəsaitin çatışmazlığına və başqa maneələrə baxmayaraq, mən elmdə müəyyən ad qazana bildim".

1819-cu il dekabr ayının sonlarında Abbasqulu ağa Tiflis şəhərinə gedir. Şərq ilə Qərb dünyasını özündə birləşdirən bu qədim şəhər özünəməxsus

mühiti ilə 25 yaşlı gənci cəlb edir. Tiflis mühiti, Avropa, rus şair və ziyalıları ilə görüş onun dünyagörüşündə dərin iz buraxır. Hələ Qubada olduğu müddətdə qoca Şərqi zəngin mədəniyyətini mənimsəmiş, ərəb və fars dillərini, müsəlman fəlsəfəsini, şəriət qayda-qanunlarını, o cümlədən müxtəlif dünyəvi elmləri mükəmməl öyrənmiş, şeir və elm sahəsində artıq ilk addımlarını atmış Abbasqulu ağa anasının Vətəni olan Tiflisdə yeni bir aləmlə üzleşir. O, 1822-ci ilin ilk günlərindən Qafqazın baş hakimi A.Yermolovun dəftərxanasında mütərcimlik etməyə başlayır. Həyatının məhz bu dövründə rus və Avropa maarifçiliyi ilə 25 illik tərcüməçilik fəaliyyəti ərzində çar ordusunun mütərəqqi fikirli zabitləri, eləcə də xidmət edən və ya

buralarda sürgündə olan ziyalı rus və başqa millətlərin nümayəndələri ilə tanış olur.

O, Tiflisə gəldiyi vaxt artıq Azərbaycanın Gəncə, Qarabağ, Şəki, Lənkəran, Şamaxı, Bakı, Quba, Dərbənd xanlıqları rus qoşunları tərəfindən işğal edilmiş, Azərbaycan torpaqlarının Rusiyaya qatılmasının birinci mərhələsi tamamlanmışdı. Lakin Rusiya imperiyası Qafqazda daha da möhkəmlənmək üçün Azərbaycan torpaqlarını bütünlüklə ələ keçirməyi hədəfləmişdi. Abbasqulu ağa Tiflisdəki fəaliyyətinin başlanğıcı məhz bu dövrə təsadüf edir. Tiflisə, çar qulluğuna gələn Abbasqulu ağa həmvətənlərinin də taleyini düşündü. Məhz bu sahədə atdığı addımlar A.Bakıxanovun özünü və onun elmi-bədii irsini əsrdən-əsərə, nəsildən-nəslə çatdırmış, mədəniyyətimizin əhəmiyyətli bir parçası olmuşdu.

A.Bakıxanov yazırdı: "Mən ürək və əqlin marağına səbəb olan bir çox şeylər gördüm və onlardan faydalanmağa çalışdım. İnsan əməllərini izlədikcə, mən əmin oldum ki, Yer üzündə sarsılmaz heç bir şey yoxdur, var-dövlət və hakimiyyət fanidir, şəxsi məziyyətlərin olmasa, qərib ölkədə əsl-

nəcəbət heç nədir, öz ölkəndə isə xəcalətə səbəb olur. Və yalnız zehni məhsullarda elm bizə Yer üzündə xoşbəxtlik gətirə bilər və bizi öləndən sonra da yaşadar".

Abbasqulu ağa Bakıxanov çoxcəhətli bədii və elmi yaradıcılığa malikdir. Bədii əsərləri arasında "Riyazül-Qüds", "Mişkatül-ənvar" adlı poeması, "Qüdsi" təxəllüsü ilə yazdığı qəsidə, qitə, qəzəl, rübai, məsnəviləri, avtobiografik şeirləri, mənzum hekayələri, təmsilləri öz əksini tapmışdır. A.Bakıxanovun Varşavada olarkən yazdığı "Meraci-xəyal" ("Xəyalın uçuşu"), "Məclisi-firəng" ("Firəng məclisi") poemaları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Fars dilində yazılmış bu poemalar öz məzmununa, bədii strukturuna, dil və üslub xüsusiyyətlərinə görə klassik Şərq ədəbiyyatında geniş yayılmış "Şikayətnamə"ləri, "Ərzihal"ları xatırladır. Qüdsi bu poemalarında Varşavadakı həyat tərzi, məşğuliyyətini, mənəvi-əxlaqi düşüncə, axtarış və iztirablarını və nəhayət, Şərq və Qərb dünyası barədə görüşlərini təqdim etmişdir. Abbasqulu ağa Bakıxanov Azərbaycan elm tarixində mühüm rolunu oynayan böyük alimdir. "Qanuni-Qüdsi", "Əsrarül-mələküt", "Təhzi-bül-əxlaq", "Eynül-mizan", "Gülüstani-İrəm" kimi əsərləri ilə böyük şöhrət qazanmışdır. Müəllif bu əsərini yazarkən bir neçə dəfə arxeoloji tədqiqat işləri aparmış, tarixi abidələrdən, köhnə binaların qalıqlarından, sikkələrdən, padşahların və xanların fərmanlarından, milli əfsanələrdən, dini kitablardan, "Avesta"dən, ahılların nağıl və rəvayətlərindən, səyyahların verdiyi xəbərlərdən, gürcü və ləzgi salnamələrindən, çoxlu şərq mənbələrindən, qədim yunan, Roma, Azərbaycan, erməni və rus alimlərinin əsərlərindən istifadə etmişdir.

A.Bakıxanov A.S.Qriboyedov, F.Bodenştedt, Fazil xan Şeyda, Mirzə Şəfi Vazeh, Mirzə Fətəli Axundzadə və başqaları ilə dostluq etmişdir. O, 1827-ci ildə Cənubi Azərbaycanda olmuş, 1833-1834-cü illərdə Varşavada və Peterburqda yaşamış, rus şairi A.S.Puşkinin ailəsi ilə tanış olmuşdur. 1835-ci ildə Qubaya qayıdaraq elmi və ədəbi yaradıcılığını davam etdirməklə yanaşı, "Gülüstani" adlı ədəbi məclis yaratmışdır. Bir jurnalist kimi o, "Tiflisskiye vedomosti", "Zakavkazskiy vestnik", "Kavkaz" qəzetlərində çıxış etmişdir. Ömrünün sonlarında o, Yaxın Şərqi səyahətə çıxmışdır.

1847-ci ildə Abbasqulu ağa Bakıxanov Məkkədən Mədinəyə gedərkən Vadiyi-Fatimə adlanan yerdə vəba xəstəliyindən vəfat etmiş və həmin yerdə dəfn olunmuşdur.

Aiza ŞABANOVA,
"Respublika".